

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
БОЛГАРСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

Інститут української мови Національної академії наук України
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні
Національної академії наук України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Інститут літератури Болгарської академії наук
Інститут болгарської мови імені професора Любомира Андрейчина
Болгарської академії наук
Шуменський університет імені Єпископа
Константина Преславського
Науковий центр православної культури і мистецтв
«Святий Архангел Михаїл» (Шумен)

*Присвячено 300-річчю від дня
народження Григорія Сковороди*

МАТЕРІАЛИ
II Міжнародної славистичної конференції,
присвяченої пам'яті
СВЯТИХ КИРИЛА І МЕФОДІЯ

Київ — Софія — Харків — Шумен
Харківське історико-філологічне товариство

18 травня 2022

Матеріали II Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків – Шумен : ХНПУ; ХІФТ, 2022. 375 с.

Рекомендувала до друку вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 5 від 24 червня 2022 року)

ISBN 978-966-1630-55-9

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Редакційна колегія:

Маленко Олена, докт. філол. наук, проф.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Корнієнко Світлана, канд. філол. наук, доц., докторант; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Нестеренко Наталя, канд. філол. наук, доц.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Полозова Олена, канд. філол. наук, доц.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Петришина Ольга, канд. філол. наук, доц.; ТНПУ імені Володимира Гнатюка

Рецензенти:

Нелюба Анатолій, докт. філол. наук, проф.; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Горголюк Ніна, канд. філол. наук, доц., заступник директора з наукової роботи; Інститут української мови НАН України
Кравець Лариса, докт. філол. наук, проф.; Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

У «Матеріалах» уміщено доповіді українських, болгарських, польських, словацьких мовознавців, літературознавців, істориків, педагогів-методистів, магістрів, магістрантів, які взяли участь у II Міжнародній славістичній конференції, присвяченій пам'яті святих Кирила й Мефодія, що відбулася в Харкові 18 травня 2022 року. Питання наукового обговорення висвітлюють основні напрями сучасних досліджень у мовознавстві, літературознавстві, історії, дидактиці.

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти всіх рівнів, учителів.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, Україна, 61002

© Автори доповідей, 2022

© Дизайн Т. Лисиченко, 2022

Скоробогатова Олена

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ЗНАКОВИЙ КОМПЛЕКС
«СВІТОВЕ ДЕРЕВО» В УКРАЇНСЬКИХ КОЛЯДКАХ
ТА ЩЕДРІВКАХ 150

Соприкіна Вікторія

НАУКОВИЙ ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ:
ШКОЛИ, ПЕРСОНАЛІЇ, ПРОБЛЕМАТИКА 156

Степаненко Микола

МЕТОДОЛОГІЙНІ ПРИНЦИПИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПISY:
ДІАХРОННО-СИНХРОННИЙ ВИМІР 161

Степаненко Ніна

ЕПІСТОЛЯРНИЙ ТАНДЕМ «КОЧУР – ЛУКАШ» КРИЗЬ ПРИЗМУ
ЗНАКОВИХ ШТРИХІВ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ПРАКТИКИ 173

Сюта Галина

ТЕКСТИ ВІЙНИ: СИТУАТИВНО МАРКОВАНА АНОРМАТИВНІСТЬ
І НОВІ АКЦЕНТИ НОРМИ 179

Ткач Людмила

ДЖЕРЕЛА СТИЛІСТИЧНОЇ ДОСКОНАЛОСТІ МОВИ УКРАЇНСЬКИХ
ПЕРЕКЛАДІВ У ТВОРЧОСТІ ЛІТЕРАТУРНИХ ПОКОЛІНЬ ХХ СТ. 188

Турко Ольга

ГРАМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ
У СВІТЛІ ТЕОРІЇ СИНТАГМАТИЧНОГО ЧЛЕНУВАННЯ 195

Штефан Антон

ЩО ПРИХОВУЄ НАЗВА ТЕКСТУ ЛАЗАРЯ БАРАНОВИЧА
«NOTIJ RIĘĆ, RAN CHRYSYUSOWYCH RIĘĆ»? 199

Штонь Олена

МОВНІ ЗАСОБИ РОЗМОВНОЇ СТИЛІЗАЦІЇ В ХУДОЖНІЙ ОПОВІДІ
ОЛЕКСАНДРА ВІЛЬЧИНСЬКОГО 202

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ЗНАКОВИЙ КОМПЛЕКС «СВІТОВЕ ДЕРЕВО» В УКРАЇНСЬКИХ КОЛЯДКАХ ТА ЩЕДРІВКАХ

Скоробогатова Олена

*доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені професора Михайла Гетманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
skorobogatova.elena@gmail.com*

Українські колядки та щедрівки не лише входять до скарбниці народної творчості найдавніших часів, але й надають багатий матеріал для семіотичних і культурологічних узагальнень, що розглядаються в міждисциплінарних напрямках ученими-гуманітаристами. До таких питань належить вивчення універсальних знакових комплексів (УЗК), що досліджуються літературознавцями, культурологами, етнолінгвістами. У рамках цієї праці пропонуємо дослідження УЗК в українських колядках і щедрівках із залученням методів культурологічного, семіотичного (представленого в працях В. Топорова, Вяч. Вс. Іванова, М. Л. Гаспарова), класичного лінгвопоетичного й дискурсивно-когнітивного аналізу [Чернцова, 2019]. Основні методи – метод сучасного лінгвопоетичного аналізу та інтерпретаційний [Скоробогатова, Козлова, 2020].

Філологи зазначають: «Колядки та щедрівки є одним з небагатьох жанрів того найдавнішого шару народної творчості, з якого виростала усна поезія в усіх слов'ян» [Дей, 1965, с. 13]. Олексій Дей наголошує, що дослідники мають усі підстави вважати, що цей жанр належав до спадщини, яку зберегли й перенесли наші далекі предки в культуру нового часу. «Деякі колядки та щедрівки, записані в ХІХ– ХХ ст. у найглухіших українських місцевостях (на Поліссі, Прикарпатті та в Карпатах), ще зберегли атмосферу патріархально-родового суспільно-економічного устрою» [Дей, 1965, с. 13], — зауважує науковець. Ми намагаємося дослідити в них відлуння міфопоетичного мислення, притаманного людині з давніх-давен, яке зберіглося в народних традиціях, усній народній творчості та у художньому (зокрема поетичному) дискурсі. Образи й поняття, сформовані в прадавню епоху, відбилися в мові, віддзеркалилися у фольклорі, вони мають свої відображення в сучасному людському мисленні, мовотворчості й художньому дис-

курсi. До таких феноменiв уналежнюють й унiверсальнi знакови комплекси, що характернi для рiзних етносiв у рiзнi часи.

Дослiджуючи iсторiю прадавнього сприйняття, розумiння й омовлення свiту людиною, семiотики кiнця ХХ столiття виокремили декiлька базових понять, що заклали пiдгрунтя антропоцентричних дослiджень у царинi культурологiї та постсемiотики столiття ХХI.

Одне з таких базових понять — поняття унiверсального знакового комплексу, що виникло при вивченнi взаємодiї людського соцiуму та зовнiшнього свiту. Факти такої взаємодiї семiотизувалися в межах окремої групи, конкретного мовного колективу. Але семiотизацiя може виходити за обмеженi локацiєю, часом та мовою рамки, вона виявлена в рiзнi перiоди в рiзних мовних колективах, навить дуже далеких один вiд одного й не пов'язаних у просторi або часi. Саме такi факти стали предметом дослiдження лiнгвокультурологiв, серед яких почесне мiсце посiдають працi В. Топорова, у яких видiлено [Топоров, 2010, с. 11–24] та схарактеризовано поняття УЗК.

Учений вiдмовився вiд спроб дати безпосередню вичерпну дефiнiцiю цього феномену мислення i його знакового втiлення: вiн використав загальносемiотичне поняття знакового комплексу та видiлив його головну рису — унiверсальнiсть. Ця риса у видiлених УЗК була схарактеризована на пiдставi чiтких аргументованих доказiв, серед яких головними стали такi: зазначенi комплекси виникають у рiзних людських спiльнотах у рiзнi часи, тобто мають загальночасовий i загальнопросторовий характер; УЗК сприймаються всiма членами мовного колективу й розумiються як природнi; УЗК мають чiтку вiдповiднiсть при внутрiшньосемiотичному перекладi в межах рiзних знакових систем i вiдповiднiсть знаковiй системi одного унiверсального комплексу [Топоров, 2010, с. 13–14]. Учений висловив i пiдтвердив гiпотезу, що загальнi риси УЗК пов'язанi з архетипом людського мислення, поведiнки й вiддзеркалення свiту й це вiдбилося в «подоланнi єдиної унiверсальної колiзiї єдиним способом» ([Топоров, 2010, с. 13–14]. Переклад наш — О. С.). У зазначенiй працi В. Топоров запропонував методикy реконструкцiї УЗК щодо типологiчних прадавнiх прикладiв. Свою узагальнювальну роботу вчений назвав «Свiтове дерево. Унiверсальнi знакови

комплекси», бо саме образ світового дерева, на його думку, став найуніверсальнішим комплексним знаком-символом навколишнього світу, частиною якого є людина. Способом опису УЗК вважають мову семантичних опозицій — протиставлень. «Світове дерево» має вершечок, середину і низ, поєднує небо і землю, світ живих і світ мертвих, майбутнє і минуле, у його кроні, віттях та корінні мешкають різні земні істоти.

Мета цієї розвідки — дослідити функціонування УЗК «світове дерево» в українських колядках і щедрівках на матеріалі збірника «Українська народна творчість. Колядки та щедрівки» (1965).

До вивчення колядок і щедрівок удавався такий знаний представник Харківської філологічної школи, як М. Ф. Сумцов [Сумцов, 1886], який продовжував традицію дослідження української обрядової поезії, започатковану П. О. Лаврівським та О. О. Потебнею [Радзівська, 2019], [Лисиченко, 2015]. Серед сучасних дослідників цього фольклорного феномену необхідно назвати львівську науковицю Ольгу Харчишин [Харчишин], яка вивчає колядки в культурологічному полі.

Найголовніший УЗК, що зберігся в колядках, — образ світового дерева, дерева життя. Цей образ-символ є у східних і західних, південних та північних світових культурах. У слов'янській міфології та фольклорному дискурсі він наявний від перших есхатологічних феноменів до сучасних варіантів. УЗК «світове дерево» має різні варіанти культурної презентації. В українських колядках про початок світу це зазвичай явір, з якого починається усе на землі:

*Коли не було з нащада світа,
Тоги не було неба, ні землі,
А но лем було синєє море,
А серед моря **зелений явір**.*

На дереві життя сидять птахи життя — голуби, що будують і створюють світ:

***На явороньку три голубоньки,
Три голубоньки радоньку радять,
Радоньку радять, як світ сновати...***
(«Коли не було з нащада світа»)
[Українська народна творчість, с. 43].

Використання граматичного комплексу *радоньку радять* свідчить про давнє походження твору, саме так у праслов'янську епоху характеризувалися «правильні», природні дії: у поєднанні процесу й результату в спільнокореновому дублеті. На цей комплекс натрапляємо в багатьох колядках, тут активні й регулярні подібні комплекси – *сад садити, суд судити, город городити, дари дарувати*. Представлені такі граматичні дублети і в слов'янських прислів'ях та приказках.

У колядці «Ой як се було на початку світа» наявний той самий образ зеленого явору:

*Ой як се було на початку світа:
Не було тоді ні неба, ні землі,
Тільки-но було синєє море.
На тім синім морі **явір зелененький**,
На тім **яворойку** на горі гніздойко,
А в тім гніздойку три соколойки.*

Кожен із трьох птахів створює необхідні для світу й життя речі:

*Випускали вони ся в синєє море:
Перший пожитойко – вози ми житойко,
Другий пожитойко – яра пшеничейка,
Третій пожитойко – трава зеленейка.*

Кожна з речей необхідна людям: для молитов, єднання Богом, їжі, для худоби:

*Вози ми житойко людям на хлібойко,
Яра пшениченька – на проскуройки,
Трава зелененька – для худобойки.
[Українська..., с. 44].*

У цих колядках образ світового дерева редукований, ми бачимо лише птахів – творців світу. Але є колядки та щедрівки, де постає більш повний образ дерева життя, наприклад, у колядці «Стоїть яворець тонкий, високий» цей образ має докладний опис:

*Стоїть яворець тонкий, високий,
Тонкий, високий, в корінь глибокий.
А в коріньку чорні куноньки,
А в середині ярі пчіленьки,
А на вершечку сив соколенько
[Українська народна творчість, с. 168].*

Сокіл буде гніздо і створює світ.

Підкреслена стрункість і висота дерева, глибина його кореня. В інших колядках та щедрівках опис має ще вказівку на якісний показник широти: *вверху широкий, листям широкий, вітки широкі*.

Найчастіше дерево життя — це *явір*, але інколи чарівним деревом буває *сосна, груша, дуб* [Українська народна творчість, с. 316–317], або воно називається лексемою *дерево (деревице)*, як у колядці «А в ліску, ліску, на жовтім піску»:

*Росте **деревице** тонко, високо,
Тонко, високо, в корінь глибоко,
В корінь глибоко, листом широко
[Українська народна творчість, с. 381.]*

У цій колядці згадуються й казкові *гусі та лебеді*, яких фольклористи вважають птахами, що поєднують світи живих та мертвих:

*На тім деревиці **гусі, лебеді**.
Ой сидять, сидять, далеко видять* [там само, с. 381].

На чарівному дереві людина може знайти бажане:

*Ой в ліску, в ліску на жовтім піску,
Там росте **явір**, тонкий, високий,
Тонкий високий, а в гілля широкий.
На першій гілці висить колиска,
Й а в тій колисці гречная **панна**,
Гречная панна, панна Маланя* [там само, с. 316].

Це дівчина (*панна, панночка, дівочка, дівка*), яку знаходить козак (*молодець, стрілець, рибалка, панич, милий*). Така знахідка є маркером створення сім'ї, продовження роду. Дерево життя допомагає його продовжити.

Аналіз українських колядок та щедрівок дає підстави стверджувати, що вони зберегли прадавнє УЗК «світове дерево» й відтворюють його в різних варіантах. Перспективою дослідження є докладніше вивчення цього феномену, розгляд бінарних опозицій, що зазвичай закладені у УЗК різних типів, та мовні й художні засоби, якими УЗК і бінарні опозиції створюються в колядках та щедрівках.

Література

1. Дей О. Від упорядника. *Українська народна творчість. Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія трудового року*. Київ : Наукова думка, 1965. С. 5–40.
2. Лисиченко Л. А., Лисиченко Т. Ю. Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції. Харків : ХТМТ, 2015.
3. Радзівєвська Т. В. Петро Олексійович Лавровський : наукова і науково-критична спадщина (до 190-річчя з дня народження) : 36. наук. праць. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019.
4. Скоробогатова О. О., Козлова А. Г. Дослідження морфологічного рівня поетичної мови в аспекті лінгвокреалогії: сучасний стан і перспективи. *Challenges and achievements of European countries in the area of philological researches. Collective monograph. Vol.2*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2020. С. 198–217.
5. Сумцов Н. Ф. Научное изучение колядок и щедривок. Київ : Типогр. А. Давиденко, 1886.
6. 6. Топоров В. Н. Мировое дерево: Универсальные знаковые комплексы. Т. 1. Москва : Рукописные памятники Древней Руси, 2010.
7. Українська народна творчість. Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія трудового року / Упорядкування, передмова і примітки О. І. Дея. Київ : Наукова думка. 1965.
8. Харчишин О. Коляди — спільна спадщина українців та поляків. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/koliady-spilna-spadshchyna-ukraintsiv-ta-poliakiv> (Дата звернення 26.04.2022).
9. Чернцова Е. В. Дискурсивное варьирование когнитивной семантики слова: опыт интегрального исследования (на материале глагольных предикатов *казаться, показаться*, девербатива *кажимость*, парентезы *кажется*) : монографія. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина. 2019.

Скоробогатова Олена. УНИВЕРСАЛЕН ЗНАКОВ КОМПЛЕКС «СВЕТОВНО ДЪРВО» В УКРАИНСКИ КОЛЕДНИ И ОБРЕДНИ ПЕСНИ